

Γυναικείες και Ανδρικές Αναπαραστάσεις στη Λογοτεχνία για Παιδιά και Νέους

Επιμέλεια
Διαμάντη Αναγνωστοπούλου
Γιάννης Σ. Παπαδάτος
Γεώργιος Παπαντωνάκης

Γυναικείες και Ανδρικές Αναπαραστάσεις
στη Λογοτεχνία για Παιδιά και Νέους

Επιμέλεια: Διαμάντη Αναγνωστοπούλου, Γιάννης Σ. Παπαδάτος, Γεώργιος Παπαντωνάκης
Διόρθωση: Δημήτρης Λυμπερόπουλος
Εικονογράφηση εξωφύλλου: Δημήτρης Γαλάνης

© 2013, Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε. και Ειδικός Λογαριασμός Έρευνας
Πανεπιστημίου Αιγαίου, 2013.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Καποδιστρίου 9, 144 52 Μεταμόρφωση, τηλ: 210 2816134
fax: 210 2817127, e-mail: info@picturebooks.gr
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

www.ekdoseisapadopoulos.gr

ISBN 978-960-484-432-6

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΟΥΤΕ ΡΟΖ ΟΥΤΕ ΓΑΛΑΖΙΟ
ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ
ΣΕ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΑ ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ

Αγγελική Γιαννικοπούλου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τ.Ε.Α.Π.Η.
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

«Ομοφυλοφιλικό Εικονογραφημένο Παιδικό Βιβλίο» αποτελεί για τη δυτική παιδιολογοτεχνία μία πραγματικότητα και ένα ενδιαφέρον θέμα μελέτης, αφού αναδεικνύει αλλά από τα θεμελιώδη ζητήματά της, όπως το ερώτημα «τι είναι τελικώς κατάλληλο για παιδιά και ποιος είναι αυτός που θα το ορίσει;».

Το πρώτο εικονογραφημένο παιδικό με θέμα μία οικογένεια δύο μητέρων, *Heather's two mommies*, κυκλοφόρησε το 1989, είκοσι χρόνια μετά το εφηβικό μυθιστόρημα, *Get There, It Better Be Worth The Trip*, όπου ανταλλάσσεται το πρώτο φιλί μεταξύ δύο αγοριών. Τα δεδομένα όμως αλλάζουν και η ημερομηνία εμφάνισης παρόμοιων βιβλίων αναθεωρείται αν δεχθούμε την άποψη, που αρνείται τη διαμορφωμένη στα πλαίσια της ομοφοβικής κοινωνίας σχέση αντίθεσης ανάμεσα στην ασεξουαλική φιλία και τον έρωτα μεταξύ ομοφύλων, και εισηγείται την ύπαρξη ενός συνεχούς, που ξεκινάει από τον *ομο-συναισθηματισμό (homoemotionalism)* προχωρά στον *ομο-ερωτισμό (omoeroticism)* και την *ομο-σεξουαλικότητα (homosexuality)*. Σε αυτήν την περίπτωση σύγχρονο ομοφυλοφιλικό βιβλίο αποκτά στενότερη σχέση, ίσως δε και ταύτιση, με τις ιστορίες που παρουσιάζουν ιδιαίτερα δυνατούς δεσμούς ανάμεσα σε ομόφυλους χαρακτήρες: τη σχολική ιστορία (school story), το μυθιστόρημα περιπέτειας, όπου η σχέση υφίσταται ανάμεσα σε ανήλικους και ενήλικους του ίδιου φύλου (Nelson, 2011, 15-31), αλλά και τις πολεμικές ιστορίες, όπου με εύσημο πρόσχημα το θάνατο του ενός, ο συγγραφέας του εκφράζει την αγάπη του για αυτόν (Tribunella, 2011).

Για το λόγο αυτό κάποια βιβλία –π.χ. όσα αναφέρονται στον διαφορετικό– δείχνουν ο «επιρρεπής» σε μία «ομοφυλοφιλική» ανάγνωση. Έτσι δεν είναι εντελώς ανεξήγητο π.χ. *Ο μαύρος κότσουφας ο άσπρος γλάρος*, που διηγείται την αιρίαση φιλία ενός μαύρου κότσουφα και ενός λευκού γλάρου, την καχυποψία της κοινωνίας για την συγκατάληξή τους και το ευτυχισμένο τέλος της αποδοχής τους, έχει εμφανιστεί σε λίστα με *friendly books!*

Επίσης κάποτε επιχειρούνται νέες αναγνώσεις γνωστών κειμένων κάτω από το πρίσμα της *queer theory* και αναδεικνύονται, έστω και ετεροχρονισμένα, οι ομοφυλοφιλικές

τους διαστάσεις (για παράδειγμα σύμφωνα με τον Kidd, 1998 το κλασικό *Wind in the Willows*). Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ο *Μάγος του Οζ*, που έχει χαρακτηριστεί ως μία «αντισυμβατική, ομοφυλοφιλική ουτοπία» (Pugh, 2008), ένας φανταστικός παράδεισος απελεύθερος από τις επιταγές της απανταχού παντοδύναμης ετεροκανονικότητας. Και αυτό γιατί στη σειρά των ιστοριών του Baum πολλοί χαρακτήρες, τόποι και γεγονότα όχι μόνο χαρακτηρίζονται ως «queer» (= παράξενος, ομοφυλόφιλος), αλλά η μοναδικότητα, η αντισυμβατικότητα, ο αντικομφορμισμός και η εκκεντρικότητα εκτιμώνται ειλικρινά από όλους (Pugh, 2008).

Επιπλέον, στη μαγική χώρα του Οζ το φύλο, βιολογικό και κοινωνικό, δεν παραμένει σταθερό (για παράδειγμα δες την Ozra που ανατράφηκε ως αγόρι, Tip, πριν γίνει βασίλισσα των νεραϊδών) επιτρέποντας μεταμορφώσεις (για παράδειγμα το τέρας Phantasm έγινε μία όμορφη γυναίκα) και αναιρώντας ή παρωδώντας τα τυπικά έμφυλα χαρακτηριστικά. Από την άλλη στη χώρα του Οζ καμία επιμέρους ιστορία δεν κλείνει με ένα γάμο, αφού δε φαίνεται να υπάρχουν πουθενά ετερόφυλα ζευγάρια –με εξαίρεση εκείνο των θείων της Dorothy, που όμως τοποθετείται στους κακούς της ιστορίας και εκτός της μαγικής επικράτειας– ενώ αποδεικνύονται δυνατότερες οι ομοκοινωνικές σχέσεις, για παράδειγμα το Σκιάχτρο και ο Τενεκεδέσιος (Pugh, 2008). Μάλιστα η εικόνα των δύο τους να κρατούν χέρι χέρι επιλέχθηκε να εικονογραφηθεί όχι μόνο το εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης του *The Wonderful Wizard of Oz*, αλλά και δύο ακόμη θεωρητικών βιβλίων-αφιερωμάτων στην ομοφυλοφιλική παιδική λογοτεχνία (*Innocence, Heterosexuality, and the Queerness of Children's Literature* και *Over the Rainbow: Queer Children's Literature*).

Σπουδαιότερο όμως σημείο ανάδειξης των μη ετεροφυλικών σχέσεων συνιστά η δυνατότητα του ουτοπικού κόσμου του Οζ για σεξουαλική αναπαραγωγή. Με τη βοήθεια της μαγείας η αναπαραγωγή αποδεσμεύεται από την ετεροσεξουαλική σχέση στερώντας της έτσι το βασικό στοιχείο της απόλυτης ιδεολογικής της καταξίωσης, ενώ παράλληλα δίνεται η δυνατότητα σε ομόφυλους «γεννήτορες» να φέρουν στη ζωή νέους χαρακτήρες. Συμβαίνει στην περίπτωση του Chorpyt –το όνομά του αποτελεί σύμφυση των ονομάτων αυτών που των «γέννησαν»– που δημιουργήθηκε από έναν άνδρα, τον Ku-Klip, με πρώτη ύλη που συνεισφέρθηκε από δύο ακόμη άνδρες, τους Nick Chopper και Captain Fyter. Και, όπως η φαλλοκρατική προπαγάνδα με ιστορίες, σαν εκείνη της γέννησης της Αθηνάς από το κεφάλι του Δία, προσπάθησε να εδραιώσει την ιδεολογική της παντοδυναμία αφαιρώντας από τη γυναίκα ακόμη και το αποκλειστικό προνόμιο της μητρότητας, έτσι και η ομόφυλη σχέση που πρωταρχικά καταδικάζεται στη βάση της μη αναπαραγωγής, σε ουτοπικές χώρες, όπου ο πληθυσμός ανανεώνεται χωρίς να τηρηθούν οι παραδοσιακές σεξουαλικές πρακτικές, επιχειρεί τη δική της ιδεολογική δικαίωση (Pugh, 2008).

Ανάλογες ομοφυλοφιλικές αναγνώσεις φαίνεται να συνιστούν ένα μηχανισμό «άλωσης» του χώρου του εικονογραφημένου βιβλίου από μία μη ετερόφυλη προσέγγιση. Κα-

θώς κάθε αποδέκτης βλέπει τον εαυτό του μέσα στα κείμενα που απολαμβάνει, οι μη ετερόφυλοι αναγνώστες, εξαιτίας της γενικευμένης τάσης των λογοτεχνικών βιβλίων να τους αγνοούν, έχουν αναπτύξει ένα ιδιόρρυθμο σύστημα πρόσληψης ώστε σε ένα ετεροκανονικό κείμενο να ανακαλύπτουν και ένα δεύτερο ομοφυλοφιλικό επίπεδο σύστοιχο με τη δική τους εμπειρία. Η τάση αυτή επιτρέπει στις μειονοτικές ομάδες μία μορφή ψυχολογικής αποφόρτισης, αλλά και προσωπικής αντίστασης στην κανονιστική ομοιομορφία του πολιτισμού μας (Inness, 2011). Γιατί, όπως διατείνεται η Melynda Huskey σε άρθρο της με τον εύγλωπο τίτλο *Queering the Picturebook*, εναπόκειται στον ίδιο τον αναγνώστη, χωρίς έγκριση, χωρίς άδεια, και ίσως χωρίς δημοσιοποίηση, να ακολουθήσει σε πάρα πολλά παιδικά κείμενα τις εμφανείς αλλά και τις λεπτές ενδείξεις που θα τον οδηγήσουν σε μία μη ετεροκανονική ανάγνωση. Με αυτόν τον τρόπο ένα οποιοδήποτε ετεροφυλικό κείμενο μετουσιώνεται σε ομοφυλοφιλικό και επιτρέπει σε μία ολόκληρη ομάδα ανθρώπων να ανακαλύψουν τον εαυτό τους μέσα σε αυτό.

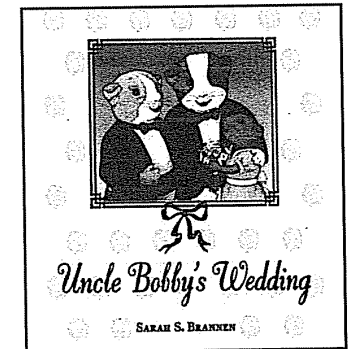
Όμως, πλέον υπάρχει μία ολόκληρη σειρά εικονογραφημένων που απεικονίζουν ομοφυλόφιλους χαρακτήρες (Cuseo, 1992) και είναι σαφώς ομοφυλοφιλικά (δες: Day, 2000, Cart & Jenkins, 2006). Τα σχετικά βιβλία στην αρχή κυκλοφόρησαν από συγκεκριμένους οίκους, για παράδειγμα Alyson Wonderland, Tricycle. Αργότερα και γνωστές εκδόσεις τα συμπεριέλαβαν στους καταλόγους τους, ενώ θεσπίστηκε ειδική διάκριση, το Lambda, για να βραβευτούν τα καλύτερα από αυτά, εφόσον, και παρά τις αντιρρήσεις που έχουν διατυπωθεί (Wittlinger, 2010), έχουν γραφεί από ομοφυλόφιλους συγγραφείς.

Τα ομοφυλοφιλικά βιβλία δεν αποτελούν μία ομοιογενή μάζα και μεταξύ τους διαφέρουν αισθητά τόσο στην αισθητική τους αξία όσο και στο ειδικότερο θέμα με το οποίο ασχολούνται:

Οικογένειες με ομόφυλους γονείς ή άλλους συγγενείς, συνήθως θείους

Αυτή συνιστά τη μεγαλύτερη κατηγορία εικονογραφημένων παιδικών και αριθμεί πλήθος διαφορετικών τίτλων άλλοτε για ομόφυλους γονείς (για περισσότερα δες Γιαννικοπούλου & Σακελλάκη, 2011) και άλλοτε για ομοφυλόφιλους θείους (για παράδειγμα *Mini Mia and her Darling Uncle, My Two Uncles*). Προέκυψε από την ανάγκη να διαβάσουν για την ομοφυλοφιλία κυρίως εκείνα τα παιδιά που την συναντούν μέσα στο πλαίσιο της οικογένειάς τους.

Παρόμοια βιβλία υιοθετούν ως βασικό στοιχείο πλοκής την ευτυχισμένη κατάληξη. Όλοι –με εξαίρεση ομοφυλόφιλους θείους που πεθαίνουν από AIDS, για παράδειγμα *Losing Uncle Tim*– ακόμη και αν κάποια στιγμή αντιμετωπίσουν δυσκολίες, στο τέλος βρίσκουν την ευτυχία. Και καθώς οι χαρακτήρες είναι επίτεδοι, μονοδιά-

στατοι (Sapp, 2010: 33), με σημαντικότερο «τον καλό ομοφυλόφιλο», η απλή πλοκή και η αίσια έκβαση των γεγονότων οδηγεί αναπόφευκτα στη δικαίωση των επιλογών του. Για παράδειγμα, στο *Uncle Bobby's Wedding*, παρόλο που η μικρή Χλόη φοβάται ότι θα παραμεληθεί από τον θείο της τώρα που παντρεύεται, η ιστορία τελειώνει ευτυχισμένα από κάθε άποψη: οι δύο άντρες νομιμοποιούν τη σχέση τους και η μικρή έχει πλέον δύο, αντί για έναν, θείους να την αγαπούν και να την φροντίζουν.

Ένας άλλος ισχυρότατος ιδεολογικός μηχανισμός επιδιώκει να προβάλει την ομοφυλοφιλία ως «φύσει» με περιστατικά από τη ζωή των ζώων. Στο κλασικό *And Tango Makes Three*, που διατείνεται ότι αναφέρεται σε ένα πραγματικό περιστατικό το οποίο συνέβη στον ζωολογικό κήπο της Νέας Υόρκης, δύο αρσενικοί πιγκουίνοι, ο Silo και ο Roy, γίνονται ζευγάρι, και επειδή είναι οι μόνοι που δεν έχουν αυγό, υιοθετούν μία πέτρα. Όταν ο φύλακας τους προμηθεύσει ένα αληθινό αυγό, γεννιέται η Tango, ο πρώτος πιγκουίνος με δύο μπαμπάδες. Είναι προφανές γιατί το συγκεκριμένο εικονογραφημένο κατηγορήθηκε ότι εξυπηρετεί την ομοφυλοφιλική προπαγάνδα και υπήρξε ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα παιδικά του προηγούμενου αιώνα. Γι' αυτό (για παράδειγμα, *New York Times*, 24/9/2005) η συνέχεια της ιστορίας δόθηκε στις εφημερίδες: Σύντομα ο Silo εγκαταλείπει τον Roy για τη Scrappy.

Από την άλλη, ακόμη και η χρωματική παλέτα των βιβλίων δείχνει να αποκτά ιδεολογική σημαντικότητα. Άλλοτε οι απαλές, παλ αποχρώσεις, που μεταφέρουν ένα αίσθημα φροντίδας και τρυφερότητας (για παράδειγμα, *Felicia's favorite story*), και άλλοτε οι έντονοι χρωματισμοί, που παραπέμπουν απευθείας σε μία λαμπερή και χαρούμενη ζωή (για παράδειγμα, *Emma and Meesha my boy: A two-mom story*), απεικονίζουν μία ευτυχισμένη ομοφυλοφιλική πραγματικότητα. Κάποιες φορές πάλι το χρώμα χρησιμοποιείται με συμβολική βαρύτητα, όπως για παράδειγμα η πολύχρωμη σήμανση στο εξώφυλλο του *Uncle Aiden*, όπου τα διαφορετικά χρώματα του ουράνιου τόξου κωδικοποιούν αισθητικά την ομορφιά μίας πολυσυλλεκτικής κοινωνίας όλων των πολιτών—άλλωστε, η εκπαιδευτική πρόταση του Joseph Fernandez (1992) για ένα φιλικό και προς τους ομοφυλόφιλους σχολείο ονομάζεται *Rainbow Curriculum*.

Βιογραφίες

Στην παιδική βιογραφία φαίνεται να ισχύει η πολιτική του Κλίντον για τις ένοπλες δυνάμεις—«don't ask don't talk», όπου ούτε οι άλλοι ρωτούν ούτε ο ομοφυλόφιλος αποκάλυπτε— και ήταν πραγματικά ελάχιστες οι φορές όπου το παιδικό βιβλίο τόλμησε να υπαινιχθεί ομοφυλοφιλία για κάποια διάσημη προσωπικότητα (δες την περίπτωση του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Γιαννικοπούλου, 2009). Από τα εικονογραφημένα που αναφέρονται στη ζωή κάποιων προσωπικότητας δίνοντας παράλληλα έμφαση στο γεγονός ότι ήταν ομοφυλόφιλος ξεχωρίζει το *The Harvey Milk Story*, που μιλά για τον πρώτο εκλεγμένο ομοφυλόφιλο που δεν απέκρυψε τη σεξουαλική του ταυτότητα.

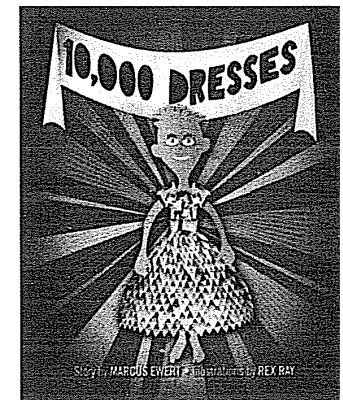
Βιβλία για «αμφιλεγόμενες» έμφυλες ταυτότητες

Ενήλικες αλλά και παιδιά, που όχι απλώς δεν ανταποκρίνονται στις αντιλήψεις της κοινωνίας για το κοινωνικό φύλο, αλλά παρουσιάζουν τα ακριβώς αντίθετα χαρακτηριστικά, κάποιες φορές μάλιστα δίνοντας την εντύπωση μίας ψυχής εγκλωβισμένης σε ένα σώμα που δεν της ταιριάζει, συγκροτούν την πιο αμφισβητούμενη κατηγορία παιδικών βιβλίων που συνωστίζεται κάτω από το γενικό όρο GLBTQ (gay, lesbian, bisexual, transgender, queer or questioning).

Σε αυτήν την περίπτωση η κοινωνία φαίνεται να είναι πολύ πιο ανεκτική απέναντι στα κορίτσια που παρουσιάζουν «αγορίστικη» συμπεριφορά από ό,τι στην αντίθετη περίπτωση. Έτσι, αντιτίθεται πολύ έντονα όταν ένα αγόρι ταυτιστεί, για παράδειγμα, με τη Σταχοπούτα και απολαύσει τον πριγκιπικό χορό και το όμορφο φόρεμα για όσο διάστημα διαρκεί η ιστορία ή μέχρι τα «μεσάνυχτα» (Norton, 2011: 300). Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και αναφορικά με την ένδυση (Flanagan, 2004). Ενώ σχεδόν ποτέ οι παραμυθικοί ήρωες δεν «καταδέχονται» να φορέσουν γυναικεία ρούχα, μία πράξη που προφανώς θα τους μείωνε, συχνά τα κορίτσια των παραμυθιών μεταμφιέζονται σε άντρες, στρατιώτες, πραματευτές, και έτσι δραπετεύουν από τη γυναικεία πραγματικότητα και κερδίζουν ελευθερία, δύναμη, αναγνώριση.

Από τα πρώτα βιβλία αυτής της θεματικής είναι το *William's Doll* (1972) και το *Oliver Button is a Sissy* (1979). Το πρώτο αναφέρεται στην επιθυμία του μικρού William για μία κούκλα και την έντονη αντίδραση του περιβάλλοντός του, και φυσικά του πατέρα του, που το θεωρεί καθαρή ένδειξη ομοφυλοφιλίας. Η γιαγιά του όμως του δωρίζει μία κούκλα και πληροφορεί το γιο της ότι με αυτόν τον τρόπο ο μικρός εγγονός της θα γίνει ένας πολύ στοργικός πατέρας. Το δεύτερο βιβλίο μιλά για ένα αγόρι με μη παραδοσιακή, «αγορίστικη» συμπεριφορά—προτιμά τις κούκλες αντί για την μπάλα και το χορό αντί για το ποδόσφαιρο. Όπως είναι αναμενόμενο, εξαιτίας αυτού, αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα, με αποκορύφωμα την αναγραφή στον τοίχο του σχολείου «*Ο Ολιβερ είναι αδελφή*».

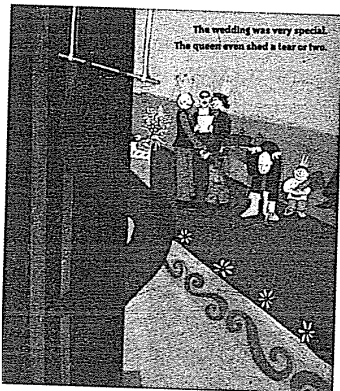
Με τον καιρό και σε αυτήν την κατηγορία προστίθενται και άλλα βιβλία με ενδεικτικούς τίτλους, όπως *The Sissy Duckling* ή *10,000 Dresses*—αναφέρεται σε ένα αγόρι που κάθε νύχτα ονειρεύεται νυχτερινές τουαλέτες—ή ακόμη ενδεικτικότερες εικόνες εξωφύλλου, όπως ο μικρός με την κρυστάλλινη τουαλέτα (*10,000 Dresses*) ή το κοριτσίστικο είδωλο ενός αγοριού στον καθρέφτη (*Be Who You Are*). Κάποια από αυτά είναι γραμμένα από τις ίδιες τις μητέρες, οι οποίες ή αντιμετωπίζουν καταστάσεις αντισυμβατικής συμπεριφοράς—όπως στο *The Only Boy in Ballet Class*, όπου η συγγραφέας είχε

πραγματικά ένα γιο ο οποίος, όπως χαρακτηριστικά λέει, γεννήθηκε χορεύοντας— ή παραδέχονται ότι τα παιδιά τους γεννήθηκαν σε λάθος σώμα—για παράδειγμα, το *My Princess Boy* αποτελεί την προσωπική, σε πρώτο πρόσωπο, μαρτυρία μίας μητέρας που περιγράφει το γιο της που ζει και συμπεριφέρεται σαν να ήταν... κόρη. Επιπλέον, εκτός από το κλασικό βιβλίο, ιστορία με περιεχόμενο αντισυμβατικής έμφυλης ταυτότητας κυκλοφορεί και σε εφαρμογή iPhone και iPod. Πρόκειται για το *Bill Sanders*, έναν αρσενικό βάτραχο που από τότε που ήταν μικρός έδειχνε σαφή σημάδια ότι θα επιλέξει να γίνει ομοφυλόφιλος, κάτι που τελικά τον έκανε ευτυχισμένο.

Έντεχνα παραμύθια

Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι ιστορίες που, παρά το αντισυμβατικό τους θέμα, παρουσιάζουν τα παραδοσιακά, ειδολογικά χαρακτηριστικά του παραμυθιού. Διεθνώς το πιο δημοφιλές είναι το ολλανδικό *King & King*, το οποίο γνώρισε πρωτοφανή εμπορικ

κή επιτυχία, τόσο στο πρωτότυπο όσο και στις μεταφράσεις του, και κατάφερε να πλασαριστεί σε καταλόγους με «Ευπώλητα». Στο συγκεκριμένο βιβλίο αναφέρεται η ιστορία ενός πρίγκιπα που, ακολουθώντας την προτροπή της μητέρας του και τη γνωστή παραμυθική τακτική, καλεί βασιλοπούλες από κάθε γωνιά του πλανήτη προκειμένου να διαλέξει τη μέλλουσα βασίλισσα. Και όπως συμβαίνει συνήθως στα παραμύθια, απορρίπτει πολλές μέχρι να βρει σύντροφο. Μόνο που στην περίπτωση του εκείνος είναι άντρας και έτσι προκύπτει ένα βασιλικό ζευγάρι... βασιλιάς-βασιλιάς. Και η εικονογράφηση του βιβλίου συντονίζεται με το παρωδιακό ύφος του κειμένου και, αν εξαιρεθεί η τελευταία βινιέτα,

όπου το πριγκιπικό ζευγάρι ανταλλάσσει το πρώτο συζυγικό φιλί—χαρακτηριστική η λογοκρισία της καρδούλας που εμποδίζει την απρόσκοπτη θέαση— καταφέρνει, κυρίως μέσω του χιούμορ της ανατροπής, να θέσει με τρόπο ελαφρύ και ευχάριστο ένα πολύ σοβαρό και αμφιλεγόμενο θέμα.

Αν και τα βιβλία που θα μπορούσαν να ενταχθούν σε αυτή την κατηγορία δεν είναι πολλά, έχουν καταφέρει να είναι από τα πιο αξιοπρόσεχτα της ομοφυλοφιλικής λογοτεχνίας, αφού εγκαταλείποντας τον άμεσο διδακτισμό, θέτουν εμμέσως το ζήτημα του διαφορετικού σεξουαλικού προσανατολισμού. Βιβλία όπως *The Duke who Outlawed Jelly Beans and Other Stories* ή *The Day They Put a Tax on Rainbows* αποτελούν συλλογές παραμυθιών, στα οποία εμπλέκονται και μη συμβατικές οικογένειες. Για παράδειγμα, στην ομώνυμη ιστορία του πρώτου βιβλίου ο γνωστός δούκας προσπαθεί να επιβάλει σε κάθε παιδί να έχει μία ετεροφυλική, παραδοσιακή οικογένεια, κάτι που τα παιδιά διακωμωδούν και δεν εφαρμόζουν. Επιπλέον, το *The Different Dragon* αποτελεί μία τριπλή

κατάφαση των εναλλακτικών μορφών ύπαρξης και αφήγησης: Ένας αντιστεροτυπικός δράκος είναι ο πρωταγωνιστής μιας ιστορίας που συνδιαμορφώνεται κατά τη διάρκεια της αφήγησης από τη μαμά που την διηγείται αλλά και το παιδί που ακούει και παρεμβαίνει. Και όλα αυτά συμβαίνουν σε μία οικογένεια δύο μαμάδων.

Από την άλλη, ομοφυλοφιλικό υπαινιγμό παρατηρούμε σε ένα μόνο ελληνικό βιβλίο, το *Παιχνίδι με Πριγκίπισσες*, που αποτελεί μία παρωδιακή ανατροπή του κλασικού στερεοτύπου της πριγκίπισσας και, καθώς συνοδεύεται από ένα σιντί με μουσική, τελειώνει με τους στίχους των τραγουδιών. Ανάμεσά τους διαβάζουμε για έναν πρίγκιπα, που, κρατώντας στο χέρι του το κλασικό γυάλινο γοβάκι, ψάχνει να βρει το ταίρι του. Και αυτό όχι για να πάρει μαζί με αυτό και το κορίτσι που το φορά, αλλά προς... «ιδίαν χρήσιν». Αυτή είναι ίσως και η μοναδική φορά που το ελληνικό παιδικό βιβλίο «τολμά» να αστειευτεί με θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού.

Όσο όμως νέο και αν είναι το θέμα και όση προσπάθεια και αν καταβάλλεται ούτως ώστε να τηρηθεί μία πολιτικώς ορθή στάση απέναντι στην ομοφυλοφιλία, η δύναμη της ετεροκανονικότητας είναι τόσο μεγάλη ώστε ακόμη και σε αυτά τα βιβλία καταφέρνουν να εισχωρούν οι δικές της επιταγές και αντιλήψεις (Crisp, 2009). Και ενώ σε ένα πρώτο επίπεδο το κείμενο φαίνεται να προβάλλει το δικαίωμα κάποιων ανθρώπων να ακολουθήσουν έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, έχουν παρειοδύσει στοιχεία που υπονομεύουν εκ των έσω το ομοφυλοφιλικό του μήνυμα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το χιουμοριστικό *The Daddy Machine*, όπου σε μία, όπως ισχυρίζεται το κείμενο, αυτάρκη και ευτυχισμένη οικογένεια δύο μαμάδων, τα παιδιά ανακαλύπτουν μία μηχανή μπαμπάδων και προσπαθώντας να φτιάξουν έναν, αγνοώντας πώς να την σταματήσουν, καταλήγουν τελικά με... 62.

Επιπλέον, πολλές φορές το εικονογραφημένο παιδικό δεν αποφεύγει την αναπαραγωγή γνωστών στερεοτύπων κυρίως για λόγους χιουμοριστικούς ή πιστευτότητας. Στο *Uncle What-is-It Is Coming To Visit*, δύο αδέρφια πληροφορούνται ότι ο θεός τους, που είναι γκέι, πρόκειται να τους επισκεφτεί. Καθώς ρωτούν να μάθουν τη σημασία της λέξης, έρχονται σε επαφή με όλες τις αρνητικές προκαταλήψεις για τους ομοφυλόφιλους. Παρόλο που ο θεός δεν ταιριάζει σε καμία από αυτές, έχουν όλες τους επαναληφθεί. Χαρακτηριστικό και το εξώφυλλο: η εικόνα παρουσιάζει ένα ακαλαίσθητα υπερστολισμένο χέρι, ενώ η λεκτική διατύπωση, *Uncle What-is-It*, με τη χρήση ουδετέρου δείχνει να υποβιβάζει ένα ανθρώπινο ον στην κατηγορία του πράγματος (Rockefeller, 2007: 520).

Όμως, σε πείσμα όλων αυτών, κάποιες φορές το εικονογραφημένο παιδικό αναπαράγει τους μειωτικούς όρους με τους οποίους η ετερόφυλη κοινωνία αναφέρεται στους ομοφυλόφιλους, σε μία προσπάθεια να ξεορκίσει τις χρόνιες αρνητικές συνυποδηλώσεις. Στο βιβλίο *Sissy duckling*, το οποίο διηγείται τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο «θηλυπρεπής» Έλμερ, ένα «διαφορετικό» μικρό παπί, που όμως τελικά ήταν το μόνο που όχι μόνο επιβίωσε σε συνθήκες μεγάλου ψύχους, αλλά έσωσε και τον πατέρα του από βέβαιο

θάνατο, αναπαράγει στον τίτλο του και τα δύο γλωσσικά κλισέ της ομοφυλοφιλίας: το χαρακτηρισμό *sissy*, αλλά και τη γνωστή σε αρκετές γλώσσες μεταφορά της ομοφυλοφιλίας ως πηνού και δη πάπιας (για παράδειγμα, *queer duck*, *patos*, *feygelekh*), μάλλον εξαιτίας της ιδιότητάς της να ζει και στη στεριά και στο νερό. Με αυτό τον τρόπο το *Sissy duckling* φαίνεται να ακολουθεί την πρακτική της ομοφυλοφιλικής κοινότητας να ανατρέψει, υιοθετώντας τες, μειωτικές (μεταφορικές) εκφράσεις—για παράδειγμα τα λονδρέζικα *gay bar* (*Duckie*), αλλά και το αμερικανικό διαδικτυακό καρτούν *Queer Duck*, που αναφέρεται σε μία ομάδα γκέι ζώων, όπως την αρκούδα *Bi Polar Bear* ή τη γάτα *Oscar Wildcat* (La Fountain-Stokes, 2007).

Μάλιστα, η επιλογή του παπιού ως πρωταγωνιστή μίας ιστορίας που διηγείται τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο διαφορετικός φορτίζεται και από την ισχυρότατη παράδοση του *Άσχημόπαπου*, που τώρα πλέον φαντάζει ιδιαίτερα «επιρρεπές» και για μία ομοφυλοφιλική ανάγνωση. Έτσι σε μία διακειμενικότητα που λειτουργεί και προς τις δύο κατευθύνσεις, όχι μόνο το *Sissy Duckling* ανακαλεί το *Άσχημόπαπο*, αλλά και η ιστορία του Έλμερ επιδρά πλέον ερμηνευτικά πάνω στο γνωστό παραμύθι του Άντερσεν, που αποδεικνύεται ιδιαίτερα πολυεπίπεδο ενσωματώνοντας και μία ομοφυλοφιλική—έγινε πράξη σε πολλές πορτορικανές αναδιηγήσεις, συμπεριλαμβανομένων και κινηματογραφικών (La Fountain-Stokes, 2007: 215-217)—εκτός από τη διαπολιτισμική ανάγνωση (Amanick, 2001). Με τη διαφορά ότι η μεταμόρφωση, που στο κλασικό παραμύθι σφραγίζει ένα ευτυχισμένο τέλος, δεν επιτελείται πλέον στον βασικό πρωταγωνιστή, που από παπί γίνεται κύκνος, αλλά στην κοινωνία που περνά από την αρχική απόρριψη στην τελική αποδοχή του. Έτσι με τη βοήθεια ενός παπιού που το θεωρούσαν άσχημο, μία άσχημη κοινωνία, έμαθε να βλέπει και να δέχεται το διαφορετικό, και μεταλλάχθηκε σε έναν όμορφο κόσμο για να ζει.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο βαθμός «αντοχής» της κοινωνίας απέναντι στα διάφορα ομοφυλοφιλικά εικονογραφημένα δεν είναι πάντα ο ίδιος. Από τα σχετικά βιβλία, εκείνα που δείχνουν να γίνονται περισσότερο αποδεκτά είναι όσα αναφέρονται στο AIDS. Οι λόγοι μάλλον είναι πρόφανεις: Από τη μία, η αρρώστια αποτελεί τη φυσική τιμωρία εκείνων που «παραστράφησαν» και αντιτάχτηκαν στην παντοδυναμία της ετεροφυλικής κανονικότητας. Για μία ομοφοβική κοινωνία ο θρήνος για κάποιον που δεν υπάκουσε στις κυρίαρχες αντιλήψεις και καταστράφηκε, ακόμη και αν αποτελεί τον αγαπημένο θείο του παιδιού, είναι πολύ πιο ανεκτός από τη δικαίωσή του μέσα από την περιγραφή καταστάσεων, (για παράδειγμα, γάμο, απόκτηση παιδιών), που διαπιστώνουν την ευτυχία του. Από την άλλη, καθώς το θέμα της ομοφυλοφιλίας αποσύρεται στο παρασκήνιο και στο προσκήνιο προβάλλει η αρρώστια και το πένθος, το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο κινείται πλέον σε πολύ γνωστό πλαίσιο για το οποίο ήδη έχει εκφραστεί με επιτυχία τόσο λεκτικά όσο και οπτικά (Γιαννικοπούλου, 2005). Επιπλέον, η αντίδραση φαίνεται να είναι ανάλογη με τη δημοσιότητα των βιβλίων, αφού όσο πιο γνωστό γίνεται κάποιο από αυτά τόσο πληθαίνουν οι φωνές καταδίκης του. Ακόμη οι ενήλικοι δείχνουν ιδιαίτερα

ευαίσθητοι απέναντι στα βιβλία που τοποθετούν την ομοφυλοφιλία στο στενό πλαίσιο της οικογένειας. Στη δεκαετία του '90 τα *Daddy's Rommate*, που αφηγείται τις επισκέψεις ενός γιου στον χωρισμένο πατέρα του, ο οποίος μετά το διαζύγιο ζει με τον σύντροφό του, και το *Heather Has Two Mommies* υπήρξαν τα πλέον λογοκριμένα βιβλία στις ΗΠΑ. Ως γενικός κανόνας θα μπορούσε να ισχύσει το «όσο πιο μακριά, τόσο πιο καλά».

Κυρίως όμως εκείνο που διαμορφώνει την κοινή γνώμη είναι το κατά πόσον η ομοφυλοφιλία ενδέχεται να «μολύνει» τους αναγνώστες και να σπρώξει τα παιδιά προς αυτήν. Ενδεικτική η στάση της κοινωνίας απέναντι στα δύο βιβλία της Newman *Heather has two mommies* και *Too far away to touch*, από τα οποία το πρώτο γνώρισε μεγάλη αντίδραση, ενώ το δεύτερο έγινε μάλλον αποδεκτό, αφού ακόμη και μεγάλα περιοδικά (*Times Review*) το συμπεριέλαβαν στις βιβλιοπαρουσιάσεις τους. Σύμφωνα με την Elizabeth Ford (2011) η διαφορά δεν έγκειται τόσο στο βασικό τους θέμα—οικογένεια δύο μαμάδων στο πρώτο, θάνατος θείου από AIDS στο δεύτερο—αλλά κυρίως στην απεικόνιση των δύο πρωταγωνιστριών τους, της Heather και της Zoe αντίστοιχα. Αν κάποιος ξεφυλλίσει το πρώτο βιβλίο και παρατηρήσει τη Heather—σημειωτέον ότι στο όνομά της συνυπάρχουν ο αρσενικός και θηλυκός τύπος της αντωνυμίας, Heather—σε καμία περίπτωση δεν θα δει ένα μικρό κοριτσάκι που ανταποκρίνεται στα γνωστά πρότυπα θηλυκότητας, μία που ακόμη και το ντύσιμό της είναι αυτό που θα λέγαμε *unisex*. «Η Heather ξυπνά το φόβο ότι οι ομοφυλόφιλοι γονείς θα αναθρέψουν ομοφυλόφιλα παιδιά, αφού τα ρούχα τους, η εμφάνισή τους, το σώμα τους σηματοδοτούν έναν τύπο *ανδρόγυνου παιδιού* και όχι ένα αγόρι ή ένα *κορίτσι*» (Ford, 2011: 205). Αντίθετα, η Zoe του *Too far away to touch* αποτελεί το πρότυπο του γλυκού, αθώου κοριτσιού ενσάρκωνοντας όλα τα παραδοσιακά κοριτσίστικα χαρακτηριστικά. Ξανθιά, χαριτωμένη, ευαίσθητη, τρυφερή, η μικρή Zoe ντύνεται κοριτσίστικα, ζει σε ένα δωμάτιο εμφανώς κοριτσίστικο και συμπεριφέρεται ως κορίτσι μάλλον παθητικό—σχεδόν παντού εικονογραφείται ακίνητη να περιμένει, να ακούει, να κάθεται—και γλυκά συναισθηματικό. Ενσωματώνοντας τα κλασικά γυναικεία χαρακτηριστικά δημιουργεί μία ασπίδα προστασίας εναντίον οποιασδήποτε έμπρακτης αμφισβήτησής τους (Ford, 2011).

Όμως, ούτε κι αυτό το βιβλίο, που θεωρήθηκε από τα πιο «ακίνδυνα», δεν έχει μεταφραστεί στα ελληνικά. Και ενώ ομοφυλοφιλικά εικονογραφημένα βιβλία για μικρά παιδιά κυκλοφορούν εδώ και πολλά χρόνια στο εξωτερικό, στην ελληνική πραγματικότητα απουσιάζουν παντελώς τα πρωτότυπα ή μεταφρασμένα βιβλία, καθώς και τα θεωρητικά κείμενα για την ομοφυλοφιλία στην παιδική και εφηβική λογοτεχνία. Οι εξαιρέσεις για τα δεύτερα είναι μόνο τρεις (δες Κανατσούλη, 2000, Κωστόπουλος & Καρασαββίδου, 2011, Γιαννικοπούλου & Σακελλάκη, 2011), ενώ για το μεταφρασμένο παιδικό μόνο μία: *Η Μίλι, η Μόλι και οι Μπαμπάδες τους*, που επαναλαμβάνει το γνωστό ιδεολογικό κλισέ «εκείνο που χαρακτηρίζει κάθε οικογένεια, όσο διαφορετική και αν είναι, είναι η αγάπη γι' αυτό και σε οποιαδήποτε μορφή της αξίζει να γίνεται σεβαστή». Το βιβλίο παρουσι-

άξει διαφορετικούς τύπους οικογένειας και ανάμεσά τους μία με δύο μπαμπάδες. Όμως, ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση που οι δύο μπαμπάδες αναφέρονται στον τίτλο του βιβλίου και εικονογραφούνται στο εξώφυλλο, το κείμενο είναι τόσο «διακριτικό» ώστε ακόμη και ο ενήλικος συναναγνώστης δεν είναι σίγουρος αν πρόκειται για διαζύγιο, υιοθεσία ή ομοφυλοφιλία.

Φαίνεται λοιπόν ότι η μετάφραση αποτελεί διεθνώς ένα ισχυρότατο φίλτρο λογοκρισίας. Πολλά βιβλία δε μεταφράζονται καθόλου, αλλά και όσα μεταφραστούν ενδέχεται να «καθαριστούν» από περιστατικά ανάρμοστης συμπεριφοράς μετατρέποντας συχνά την ομοφυλοφιλική σχέση σε ομόφυλη φιλία. Χαρακτηριστικό το *The amazing love story of Mr Morf* του Carl Cneut, που στο πρωτότυπο διηγείται την προσπάθεια ενός αρσενικού σκύλου να βρει σύντροφο. Το καταφέρει στο πρόσωπο ενός ψύλλου και ζουν μαζί ευτυχισμένοι «για πάντα και μία μέρα». Παρόλο που στα φλαμανδικά υπάρχει σαφής αναφορά στο γάμο —«*Θέλεις να με παντρευτείς;*» είναι πάντα η ερώτηση του σκύλου— και λιγότερο στο φύλο των πρωταγωνιστών, το οποίο αποκαλύπτεται μόνο στην εικονογράφηση όπου όλοι φορούν ανδρικά ρούχα, στην αγγλική μετάφραση, όπου το φύλο των πρωταγωνιστών αποκαλύπτεται και με τη χρήση αρσενικών αντωνυμιών —όλα τα ζώα αναφέρονται ως he— ο εκδοτικός οίκος (Macmillan) ζήτησε από τον συγγραφέα να αλλάξει το γάμο σε φιλία —«*Θέλεις να παίξουμε;*» ρωτά τώρα ο σκύλος. Επιθυμώντας να μη σοκάρει τους αναγνώστες του με ομόφυλους γάμους, το αγγλικό κείμενο μετέτρεψε, παρά τον τίτλο που παρέμεινε ίδιος, *The amazing love story of Mr Morf*, το γάμο σε φιλία και ενέγραψε έναν νέο εννοούμενο αναγνώστη, πολύ πιο «καθώο» και πολύ πιο «παιδί» από εκείνον του πρωτοτύπου (Joosen, 2010: 108-111).

Καθώς η κοινωνία αλλάζει, συμπαρασύρει μαζί της και τα βιβλία της. Το ομοφυλοφιλικό εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο φαίνεται να αποτελεί μία νέα πραγματικότητα που ο καιρός θα δείξει αν τελικά δικαιωθεί όχι μόνο με κριτήρια ιδεολογικά αλλά κυρίως με αμιγώς αισθητικά.

Βιβλιογραφία

- Abate M.A. — Kidd K., *Over the Rainbow: Queer Children's Literature*, Michigan, Michigan University Press, 2011.
- Baum F.L., *Fifteen Books in One — L. Frank Baum's Original Oz Series: The Wonderful Wizard of Oz, The Marvelous Land of Oz, Ozma of Oz, Dorothy and the Wizard in Oz, The Road to Oz, The Emerald City of Oz, The Patchwork Girl of Oz, Little Wizard Stories of Oz, Tik Tok of Oz, The Scarecrow of Oz, Rinkink in Oz, The Lost Princess of Oz, The Tim Woodman of Oz, The Magic of Oz, & Glinda of Oz*, London, Shoes and Ships and Selling Wax Ltd, 2005.

- Brannen S., *Uncle Bobby's Wedding*, New York, Putnam Juvenile, 2008.
- Byan J., *The Different Dragon*, Ridley Park, Two Lives Publishing, 2006.
- Carr J. (Text) — Rumback B. (Illustration), *Be Who You Are*, Bloomington, AuthorHouse, 2010.
- Cart M. — Jenkins C.A., *The Heart Has Its Reasons: Young Adult Literature with Gay/Lesbian/Queer Content*, 1969-2004, Lanham, Scarecrow Press, 2006.
- Cneut C., *The Amazing Love Story of Mr Morf*, London, Macmillan Children's Books, 2003.
- Considine K., *Emma and Meesha my boy. A Two Moms Story*, Philadelphia, Xlibris, 2004.
- Crisp Th., "From romance to magical realism: Limits and possibilities in gay adolescent fiction", *Children's Literature in Education*, 40/ 2009: 333-348.
- Cuseo A.A., *Homosexual Characters in YA Novels: A Literary Analysis*, 1969-1982. Scarecrow Press, 1992.
- Day F.A., *Lesbian and Gay Voices: An Annotated Bibliography and Guide to Literature for Children and Young Adults*, Westport, Greenwood Press, 2000.
- DeHaan L., — Nijland S., *King & King*, Berkeley, Ten Speed Press, 2000.
- DePaola T., *Oliver Button is a Sissy*, Orlando, Harcourt Brace, 1979.
- Donovan J., *I'll Get There, It Better Be Worth the Trip*, Woodbury, Llewellyn Worldwide Ltd, 1969/ 2010.
- Dykstra L., *Uncle Aiden, Vancouver*, Baby Bloc Publishers, 2005.
- Ewert M. (Text) — Ray R. (Illustration), *10,000 Dresses*, New York, Seven Stories Press, 2008.
- Fierstein H., *The Sissy Duckling*, Illustrated by Henry Cole, New York, Simon & Schuster Books for Young Readers, 2002.
- Flanagan V., "Me Myself, and Him. The changing face of female cross-dressing in contemporary children's literature", *Thomas van der Walt (Ed) Change and Renewal in Children's Literature*, Westport, Praeger Publishers, 2004: 59-66.
- Ford E.A., "H/ Z Why Leslea Newman makes Heather into Zoe", M. A. Abate, & K. Kidd (Eds). *Over the Rainbow: Queer Children's Literature*, Michigan: Michigan University Press, 2011: 201-214.
- Godon I. (Illustration) — Sollie, A. (Text), *Hello, Sailor*, London, Macmillan Children's Books, 2000.
- Gruska P. (Text) — Wummer A. (Illustration), *The Only Boy in Ballet Class*, Layton, Gibbs Smith, 2007.
- Huskey M., "Queering the picture book", *The Lion and the Unicorn*, 26/ 2002: 66-77.
- Inness S.A., "Is Nancy Crew Queer? Popular reading strategies for the lesbian readers", In M.A. Abate, & K. Kidd (Eds). *Over the Rainbow: Queer Children's Literature*, Michigan,

- Michigan University Press, 2011: 269-292.
- Joosen V., "True love or just friends? Flemish picture books in English translation", *Children's Literature in Education*, 41/ 2010: 105-117.
 - Jordan M. (Text) – Friedman, J. (Illustration), *Losing Uncle Tim*, Niles, Albert Whitman & Company, 1989.
 - Kidd K., "Introduction: Lesbian/ gay literature for children and young adults". *Children's Literature Association Quarterly*, 23 (3)/ 1998: 114-119.
 - Kilodavis Ch. (Text) – DeSimone S. (Illustration), *My Princess Boy: A Mom's Story About a Young Boy Who Loves to Dress Up*, Seattle, KD Talent LLC, 2009.
 - Krakow K. (Text) – Gardner D. (Illustration), *The Harvey Milk Story*, Ridley Park, Two Lives Publishing, 2002.
 - La Fontaine-Stokes L., "Queer ducks, Puerto Rican *patos*, and Jewish-American *feygelekh*: Birds and the cultural representation of homosexuality", *CENTROJournal*, XIX (1)/ 2007: 193-229.
 - Linderbaum P., *Mini Mia and her Darling Uncle*, Translated by E. K. Dyssegaard, New York, R. & S. Books, 2007.
 - Nelson C., "David and Janathan-and Saul-Revisited. Homodomestic patterns in British Boys' Magazine Fiction, 1880-1915", M. A. Abate, & K. Kidd (Eds) *Over the Rainbow: Queer Children's Literature*, Michigan, Michigan University Press, 2011: 15-31.
 - Newman L., *Too Far Away to Touch, But Close Enough to See*, Illustrated by C. Stock, New York, Clarion, 1995.
 - Newman L., *The Boy who Cried Fabulous*, Berkeley, Tricycle Press, 2004.
 - Newman L. (Text) – Romo, A. (Illustrator), *Felicia's Favorite Story*, Ridley Park, Two Lives Publishing, 2002.
 - Newman L. (Text) – Souza, D. (Illustration), *Heather Has Two Mommies*, Los Angeles, Alyson Press, 2000.
 - Pittar G. (Κείμενο) – Morrell, C. (Εικόνες), *Η Μίλι, η Μόλι και οι Μπαμπάδες τους*, Μτφ. Χρ. Ζούπα, Αθήνα, Σαββάλας, 2004.
 - Pugh, T. "There lived in the Land of Oz two queerly made men': Queer utopianism and antisocial eroticism in L. Frank Baum's Oz Series", *Marvels and Tales*, 22 (2)/ 2008: 217-239.
 - Pugh T., *Innocence, Heterosexuality and the Queerness of Children's Literature*, New York, London: Routledge, 2011.
 - Richardson J. – Parnell P. (Text) – Cole H. (Illustration), *And Tango Makes Three*, New York, Simon & Schuster, 2005.
 - Rockefeller E., "The genre of gender: The emerging canon of transgender-inclusive YA literature", *Horn Book*, 83 (5)/ 2007: 519-526.
 - Sapp J., "A review of gay and lesbian themed early childhood children's literature", *Journal of Early Childhood Literacy*, 35 (1)/ 2010: 32-40.
 - Tribunella E.L., "Rufusing the queer potential. John Knowles's A Separate Peace", M.A. Abate, & K. Kidd (Eds) *Over the Rainbow: Queer Children's Literature*, Michigan, Michigan University Press, 2011: 121-143.
 - Valentine J. – Schmidt L. (Illustration), *The Day they Put a Tax on Rainbows and Other Stories*, Boston, Alyson Wonderland, 1992.
 - Valentine J. (Text) – Schmidt L. (Illustration), *The Daddy Machine*, Los Angeles, Alyson Publications, 2004.
 - Valentine J. (Text) – Schmidt L. (Illustration), *The Duke who Outlawed Jelly Beans and Other Stories*, Los Angeles, Alyson Publications, 2004.
 - Vigna J., *My Two Uncles*, Morton Grove, Albert Whitman & Co, 1995.
 - Wilhoite M., *Daddy's Roommate*, Los Angeles, Alyson Publications, 1990.
 - Wilhoite M., *Uncle What-is-it Is Coming*, Los Angeles, Alyson Publications, 1993.
 - Wittlinger E., "Too gay or not gay enough?", *The Horn Book*, 86 (4)/ 2004: 146-151.
 - Zolotow C., *William's Doll*, New York, HarperCollins, 1972.
 - Γιαννικοπούλου Α. – Σακελλάκη Κ., «Ομοφυλόφιλος γονιός σε εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο; Δεν υπάρχει!!!», *Κείμενα*, 14/ 2011: 1-17. http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?view=article&catid=58%3Atefchos14&id=236%3A2011-12-13-12-3022&option=com_content&Itemid=94
 - Γιαννικοπούλου Α., "Όταν ο θάνατος γίνεται λέξεις και χρώματα στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία", *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, 48/ 2005: 76-83.
 - Γιαννικοπούλου Α., «Ζωή σαν παραμύθι: Μύθος και αλήθεια στην εικονογραφημένη βιογραφία για παιδιά», *Κείμενα*, 11/ 2010: 1-16. http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?view=article&catid=55%3Atefchos11&id=180%3Azwhsanparamu8igiannikopoulou&option=com_content&Itemid=91
 - Κανατσούλη Μ., *Ιδεολογικές διαστάσεις της παιδικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Τυπωθήτω, Γ. Δαρδανός, 2000.
 - Κοκορέλη Α., *Παιχνίδι με πριγκίπισσες*, Εικ. Ν. Καπατσούλια, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2005.
 - Κρόουθερ Κ., *Ο Μαύρος Κότσουφας κι ο Άσπρος Γλάρος*, Μτφ. Ελίνα Μαρμαρίδου, Αθήνα, Σύγχρονοι Ορίζοντες, 1998.
 - Κωτόπουλος Τρ. – Καρασαββίδου Ε., «Ομοφυλοφιλική ταυτότητα και εφηβική λογοτεχνία», Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης (Επιμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία: Από την Ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της*, Αθήνα, Πατάκης, 2011: 271-290.